

AZ AQUINCUMI ÜVEGEK

Az aquincumi múzeum a császárkor négy évszázadának több jeles üvegdarabját őrzi. Ezen a helyen bemutatott leletek csak az ép, illetőleg kiegészített példányok. Az anyag nagy része már megjelent publikációkban, néhány darab ásatási beszámolóokban szerepel.

Az aquincumi üvegek itt történő összefoglaló bemutatása a különböző készítő műhelyekből importált darabokat ismerteti. Az antik-üveg kutatás jelenleg még nem rendelkezik olyan eredményekkel, mint a kerámia, terra sigillata és bronzleletek.¹ Az egyes darabok származási helyét éppen ezért önmagukban nem lehet olyan biztonsággal megállapítani, mint az előző példák esetében, ahol a mesternevek is komoly támpontot nyújtanak. Leletegyüttéseken belül azonban pontosan keltezhető a császárkor egyik vagy másik századában.²

Az aquincumi üvegek nagy része 50–60 évvel ezelőtti feltárásokból származik. Háború következtében sajnos az ásatásokkal kapcsolatos adatok és feljegyzések elpusztultak, nagy részüknek ma már a lelőhelye is ismeretlen. Ezért a polgárváros korai temetőjének kísérő leletekkel jól datálható üvegeit választjuk kiindulási pontul.

Az óbudai állomás mellett húzódó Aranyhegyi patak mentén Nagy Lajos 30 évvel ezelőtt tárta fel a polgárváros kora-császárkori temetőjének 261 sírját.³ Az anyag évtizedekkel ezelőtt került felszínre, több darabja — közöttük az üvegek egy része is — már ismert mind a hazai, mind a külföldi irodalomban.⁴

A fontosabb üvegleleteket tartalmazó sírok

117. sz. sír⁵ (I). 1. Üvegpohár talppal⁶ (I. t. 2, 10. kép 12). 2. Fazék, szürke, durván iszapolt.⁷ 3. Kancsó, egyfülű, gömbhasú, lóhere szájnnyílású.⁸ 4. Kancsó, töredékes, előzővel megegyező típus. 5. Csésze, sárgásszürke, sötétszürke festéssel. Hegyes levelek hosszú száraiból alkotott láncszerű barbotin díszítéssel.⁹ 6. Traianus középbronz.¹⁰

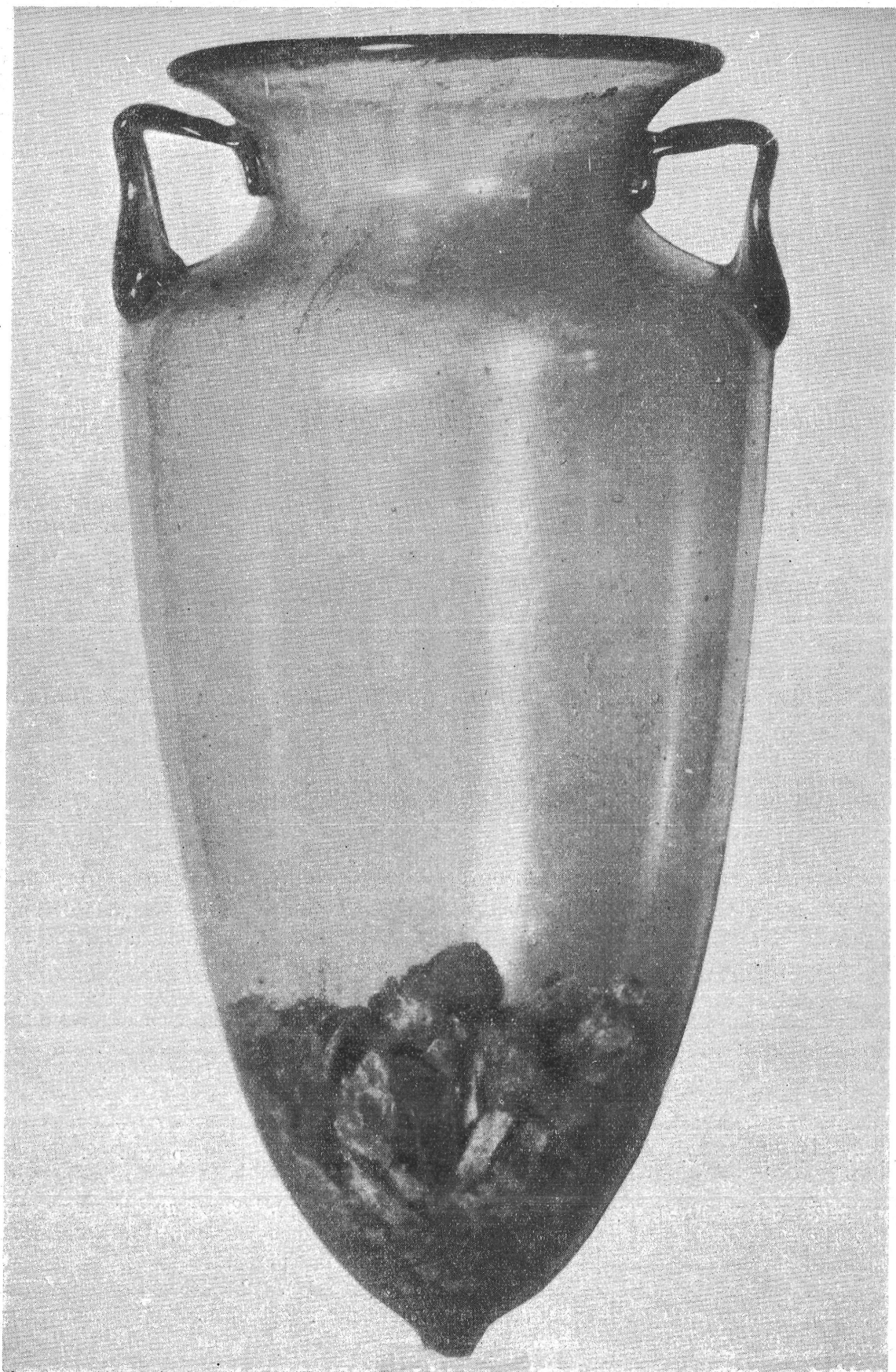
Számjelzés nélküli sír (II). 1. Üvegekancsó (V. t. 4, 9. kép 10).¹¹ 2. Balzamáriumok, 4 db. 3. Üvegpalack (nagyalakú balzamárium). 4. Tű-töredékek csontból. 5. Kalcinált csontmaradványok.

52. sz. sír (III). 1. Üvegtál (2. kép, 10. kép 23).¹² 2. Üvegtégelyek (IV. t. 2, 10. kép 1—2), 2 db.¹³ 3. Balzamáriumok, 4 db. 4. Hajtű, aranyozott végű csontból. 5. Borostyán-nyél, faragott. 6. Mécsesek (Iványi XVII. típus), FESTI és LDP bélyeggel.¹⁴ 7. Fazék, szürke. (Ugyanolyan, mint az I. sz. sír 2. tészele.) 8. Tál, porózus anyagú, vörös festéssel, gömbölyű perem.¹⁵ 9. Terra sigillata tál, Drag. 31. típus.

215. sz. sír (IV). 1. Üvegpohár alacsony talppal (3. kép).¹⁶ 2. Üvegpohár magas talppal (4. kép).¹⁷ 3. Hamvurna, sötétszürke színű, durván iszapolt, fedővel.¹⁸ 4. Bronzmécses, oroslánfej-fogóval, felfüggesztő láncsal.¹⁹ 5. Érem, kopott középbronz.

261. sz. sír (V). 1. Üvegampfora (1. kép, 9. kép 11).²⁰ 2. Mécses-töredék (Iványi XVII. típus), LITO GENE²¹ bélyeggel. 3. Érem, Domitianus nagybronz. 4. Gyöngysor, nagy szemű, gerezdelt díszítésű üvegpaszta. 5. Vasszegek.

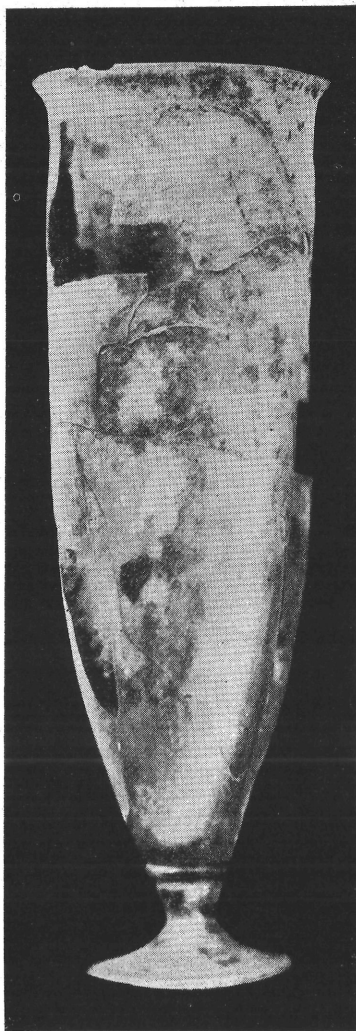
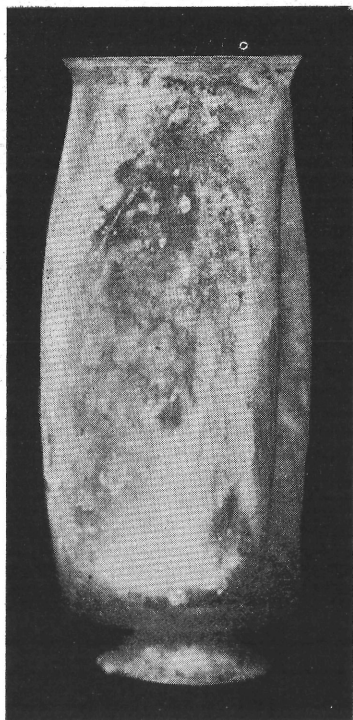
212. sz. sír, leletei elpusztultak. Iványi Dóra feljegyezte, hogy a sír üvegmécsesest tartalmazott (10. kép 4).²²

1. kép. Hamvurna Aquincum kora-császárkori temetőjéből

2. kép. Tál Aquincum kora-császárkori temetőjéből

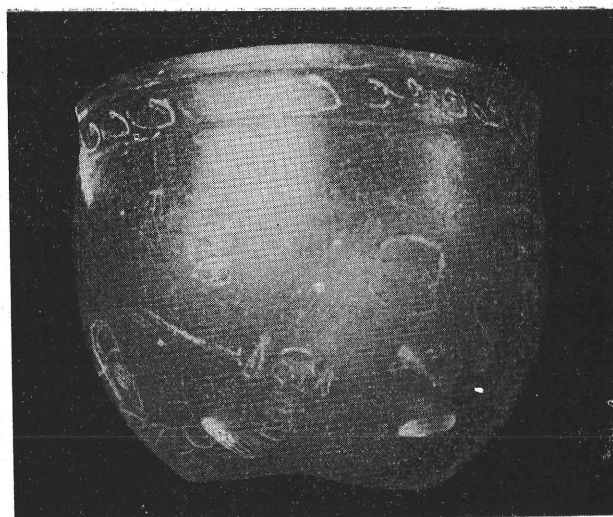
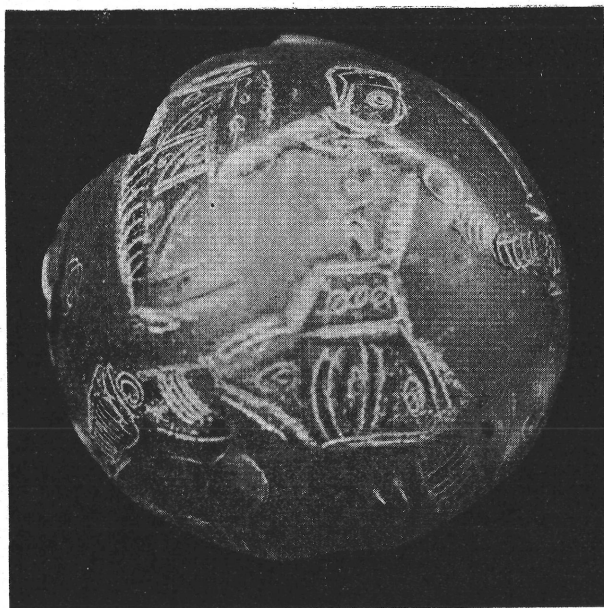
3—4. kép. Poharak Aquincum kora-császárkori temetőjéből

Az *I. sz. sír* a felszínre került lelet alapján az i. sz. I. század végére keltezhető. Emellett szól a barbotin díszítésű csésze, a La Tène-formájú fazék és Traianus középbronza. Az *üvegpohár* (I. t. 2, 10. kép 12) analógiái ugyancsak a korai császárkori locarno—liverpooli sírmezők leletei között találhatóak.²³ A hosszanti bordák formába fújva készültek, amely jellegzetesen i. sz. I—II. századi technika. Az i. sz. III. században ezt a díszítést csipesszel emelte ki az üvegműves.²⁴ Talpa egyszerűen felrakott gyűrű.²⁵ Színe kékeszöld árnyalatú, mint a legtöbb korai, főként itáliai üvegé.²⁶ A pohár valamelyik itáliai, talán éppen aquileiai műhelyben készülhetett. A temető egész anyagában feltűnően nagy számmal képviselt az itáliai import.²⁷

A *II. sz. sír* dekoratív, egyfülű *kancsójának* (V. t. 4, 9. kép 10) datálására a kísérő leletek nem sokat mondanak. Azonban maga az edény igen jellegzetes. Széles, bordázott, elágazó végződésű szalagfüle, zömök formája és széles szájpereme a földbejutás időpontját az i. sz. II. század első évtizedére határozza meg. Azután a formák megnyúlnak,²⁸ a széles szalagfülek elvékonyodnak, szögletes hajlásuk tekervényes lágy ívű fogóvá alakul át.²⁹

Az Aranyhegyi patak menti temető üvegekancsójának főleg az itáliai leletek között ismeretek analógiái, de előfordulnak Colonia Agrippinensis és Gallia leletei között is.³⁰

A *III. sz. sír* leletei az i. sz. II. század második felére datálják. A kerek *üvegtál* (2. kép, 10. kép 23) a ritka leletek egyike. A császárkorból ismert tálak általában ovális alakúak, vagy rézsútos oldalú mély tálak.³¹ Nagy Lajos kölni készítménynek tartja.³² Feltételezését alátámasztja a tál technikájának vizsgálata, nemkevésbé tiszta, enyhén sárga színű anyaga.³³ A tálal formába

5—6. kép. Véssett gladiátor-rajzú pohár alja és oldala

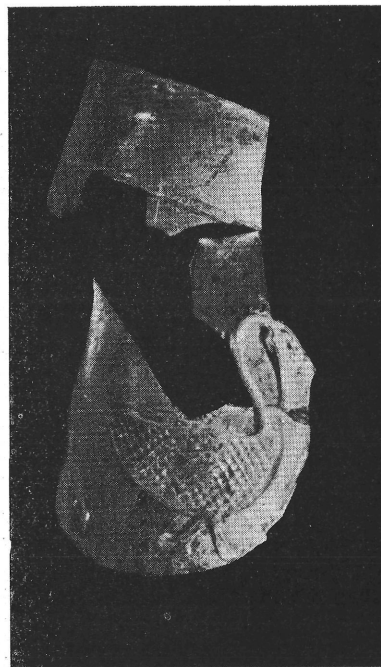
préselték. Ezt a módszert egyaránt gyakorolták az itáliai és kölni mesterek is.³⁴ A kihajló peremnél az alj koncentrikus körei és közepének kis csúcsos emelkedése a Ny-i üvegtéglázó műhelyek díszítő készségét példázza.

Az üvegtál ritkaságát az is mutatja, hogy az aquincumi polgár város 261 síros temetőjének egyik leggazdagabb melléklettel feltárt sírjába helyezték a feltételezhetően jómódú tulajdonos nő mellé. Hiszen a számos balzamárium, méceses és terra sigillata tál mellett nem hiányzott a borostyánból faragott eszköznyél és aranyozott végű hajtű sem.

A kis kenőcsös *üvegtégelyek* (IV. t. 2, 10. kép 1—2) a korai császárkorban megtalálhatók a birodalom legkülönbözőbb helyein: Itáliában és Germániában ugyanúgy, mint Pannónia határszéli városaiban, Savariában, Scarabantiában, vagy Aquincumban.³⁵

A IV. sz. sírt Iványi Dóra az i. sz. II. század elejére keltezi a XVII. típusú oroslánfej-fogóval ellátott bronzméceses és Traianus-középbronz alapján, amely a sírral összefüggő szomszédos — 216. sz. — sírban volt. A horpadt díszítésű *talpas poharak* (3—4. kép) kölni műhelyben készülhettek. A pohártest karcsú, magas formája, de különösen a kúpos, ívelt profilú talpak a test és talp közé iktatott nyomott gömb-részlettel már nem az itáliai üvegesek kezenyomát tükrözik.³⁶ A sassari múzeum talpas pohara alacsonyabb és a talp zömökebb.³⁷

Az V. sz. sír a kora-császárkorra keltezhető. Erre utal a LITO GENE bélyegű mécesestöredék. Domitianus nagy-bronzát és az elégetett holttest hamvait zárta magába az üvegből készült *csúcsos amphora* (1. kép, 9. kép 11). Üveg hamvurnák nagy száma ismeretes mind Pannóniában, mind pedig a birodalom más helyein.³⁸ Ezek általában gömb alakúak, füllel vagy fül nélkül készültek. Étel és gyümölcs tartására is használták, főként a császárság kezdetén.³⁹ Az aquincumi üvegnek nincs közvetlen kapcsolata egyikkel sem. A Niessengyűjtemény szír—római üvegsorozatában szerepel két kisebb méretű csúcsos amphora, amelyhez hasonlít az aquincumi

7. kép. Barbotin-hattyúval díszített pohár

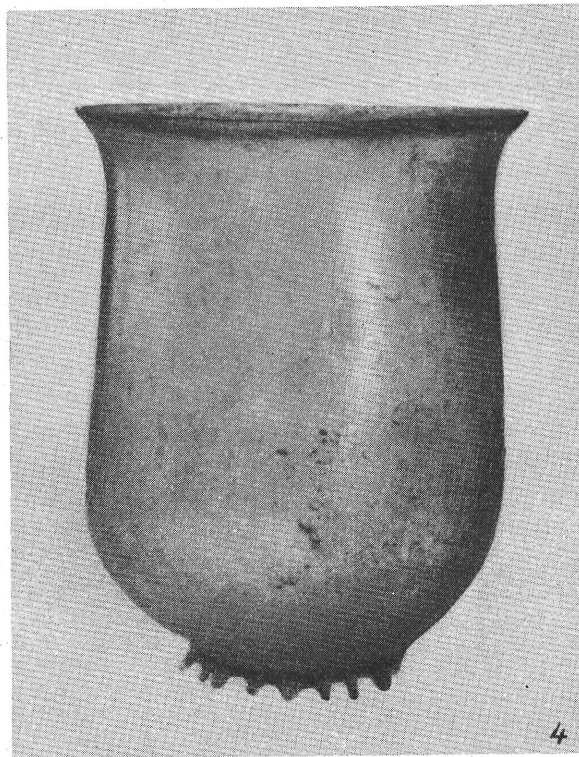
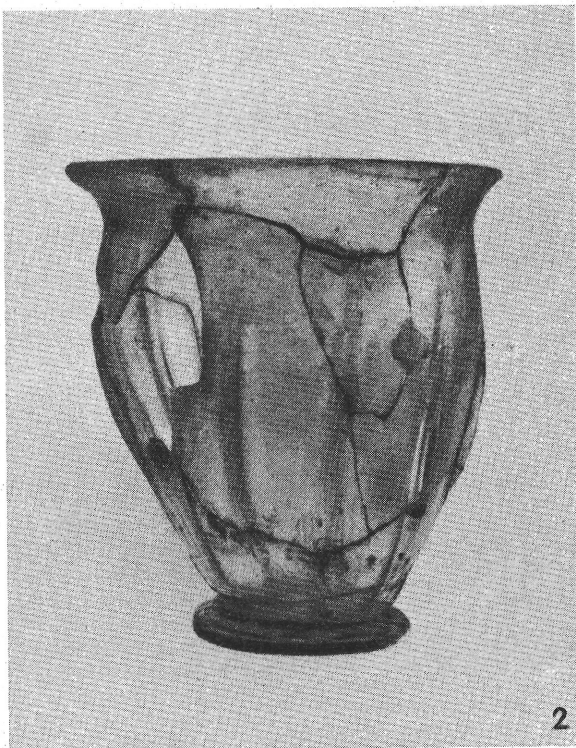
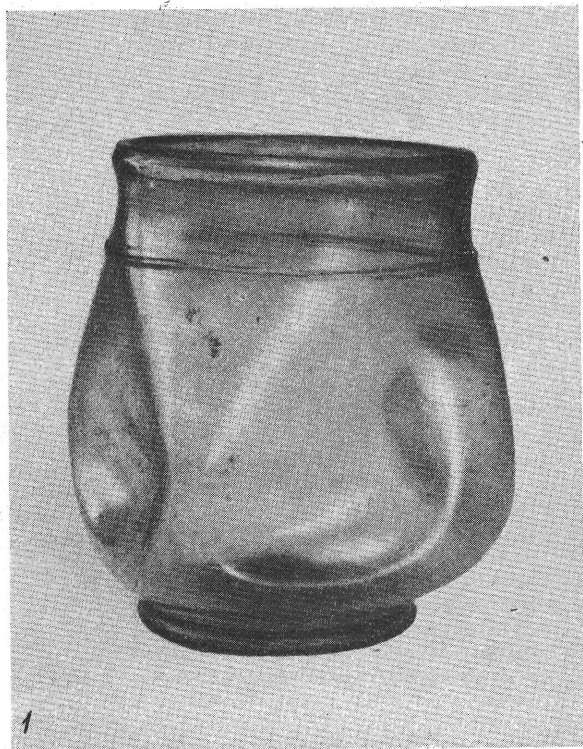
8. kép. Ablaküveg Aquincumból

gyártottak az itáliai és provinciai műhelyek.⁴⁴ A talp- és nyakformák szerinti szétválasztást és csoportosítást elvégezte Sunkowsky,⁴⁵ érdekes megfigyelései azonban nem jellemzők az egyes birodalmi műhelyek készítményeire. Ugyanis azonos talpformák fordulnak elő Alexandria, Itália és Gallia műhelyeiben az i. sz. I. században éppen úgy, mint az i. sz. IV. században.⁴⁶ A balzamáriumok nemcsak gyógyító balzsamot tartalmaztak, hanem néha festékanyagokat is,⁴⁷ tehát éppen úgy szerepelhettek a női sírok szépítőszerek-készletében, mint az elhunytak gyógyszereit őrző útravaló.⁴⁸ Ezeket az egyszerűbb üvegtárgyakat valószínűleg nem Itáliából, vagy a birodalom távoli provinciáiból importálták költséges szállítással, hanem helyben állították elő. Ilyen üvegekészítő műhely nyomára bukkant Nagy Lajos a polgárváros déli részén, ahol összeolvadt edények is voltak és nyers, feldolgozatlan üvegmassza.⁴⁹ Feljegyzései sajnos elpusztultak, ellenben fennmaradt egy összeolvadt, zöld színű, tisztítatlan üvegtömb, amely igazolja az Aquincumban működött „üvegyár”-at. Az Aranyhegyi patak menti temető fő használati ideje i. sz. I. század utolsó harmadától kb. Marcus Aureliusig tart.⁵⁰ A quad—markomann háborúk után is történtek még temetkezések, de már nem olyan nagy számmal, mint az előző időben. A sírok anyaga 80—90 év leforgása alatt került a földbe. A törékeny üvegtárgyak általában rövid élettartamúak, ezért a kísérőleletekből megállapítható időpont néhány év eltolódással megfelel az üvegedények gyártási idejének.

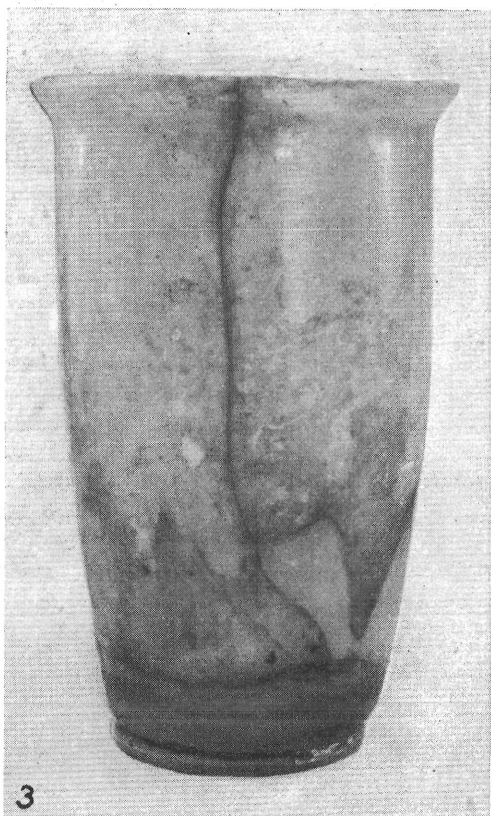
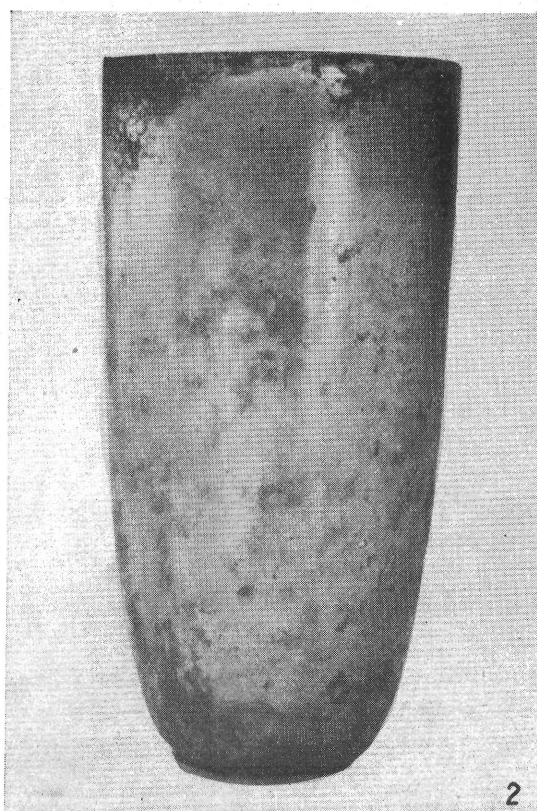
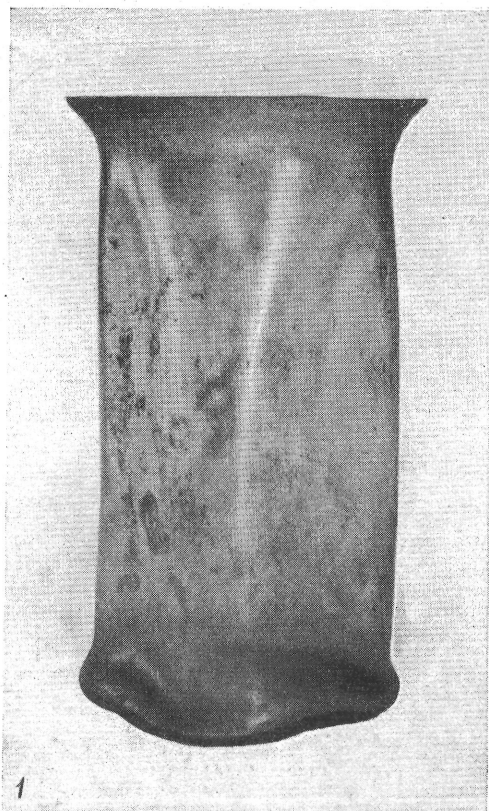
*

Jelen feldolgozás második részében azok az üvegedények szerepelnek, amelyek *nem az Aranyhegyi patak menti temetőből* származnak.

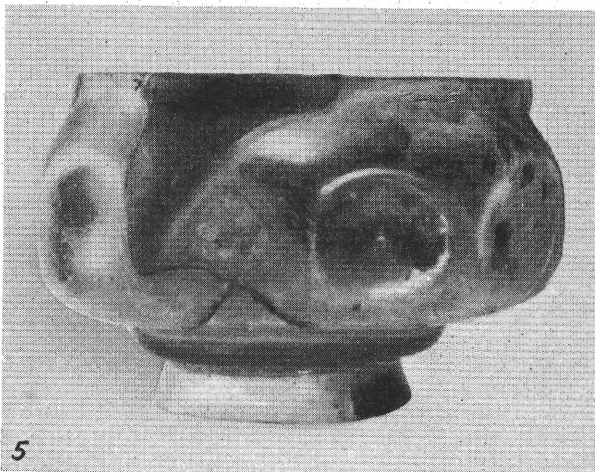
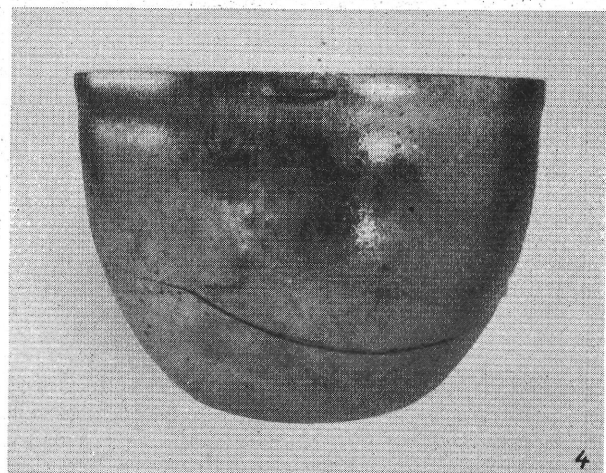
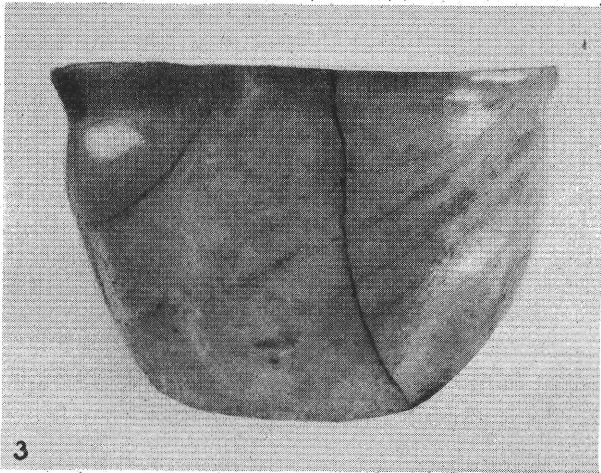
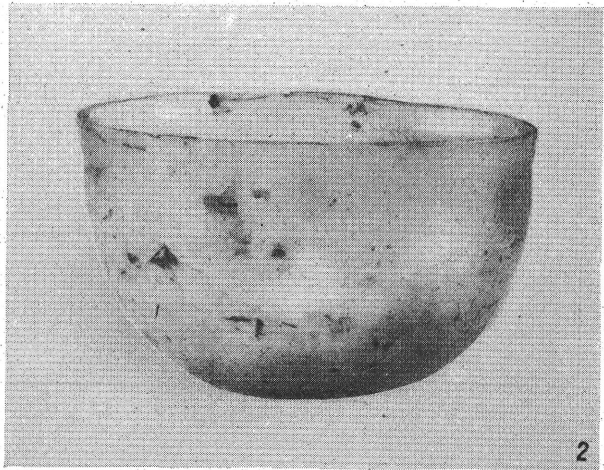
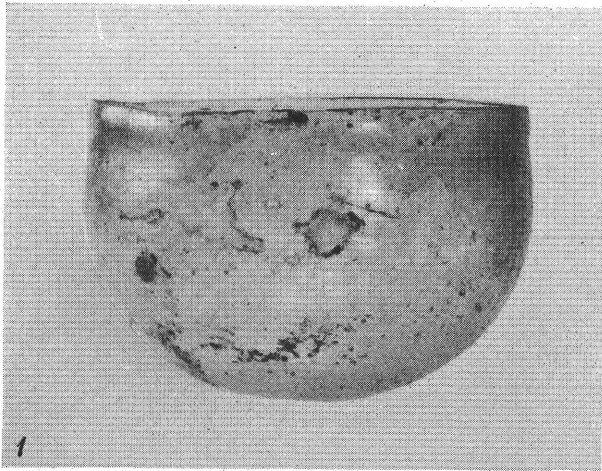
Ezek közül legkorábbi az I. tábla 1. sz. pohara⁵¹ (10. kép 21). Négyzetes keresztmetszete, horpadt (Dellen) díszítése a kora-császárkori példányokkal mutat hasonlóságot.⁵² Készítőhelye Itália lehetett. Hasonlóképpen az V. tábla 3. sz. (9. kép 1) edényé is.⁵³ Az V. tábla 1. sz. (11. kép 21) ábrázolt *hasábos palack*⁵⁴ szoros analógiája Aquileiából ismeretes.⁵⁵ Tölcséres peremű, horpadt díszítésű magas *pohár*⁵⁶ (II. t. 1, 10. kép 13) és szalagfüles, hasábos testű edény⁵⁷ (V. t. 2, 10. kép 3) időben felzárkózik az előbbi leletekhez.⁵⁸ A szalagfüles, hasábos edényre érvényes mindaz, ami jellemezte az Aranyhegyi patak menti temető II. sz. sírjának

I. tábla. 1–2. Poharak Aquincumból, i. sz. I–II. század. 3. Csésze Aquincumból, i. sz. III század.
4. Pohár Aquincumból, i. sz. III. század

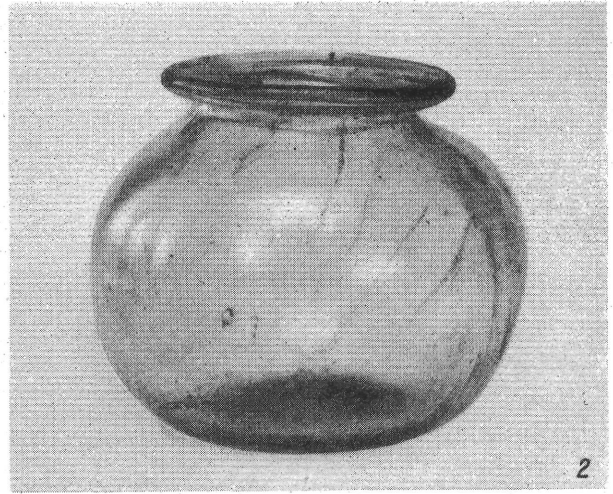
II. tábla. Poharak Aquincumból. 1. Kora-császárkor. 2–4. Késő-császárkor

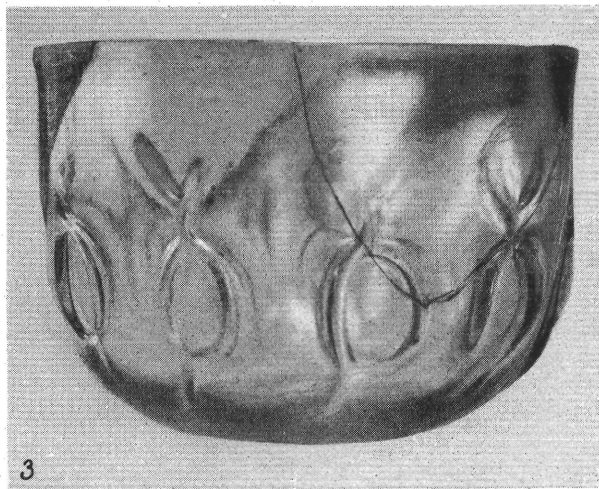
III. tábla. 1–4. Csészék Aquincumból. Késő-császárkor. 5–6. Görög feliratos tál Aquincumból. Helytartói palota, i. sz. III–IV. század

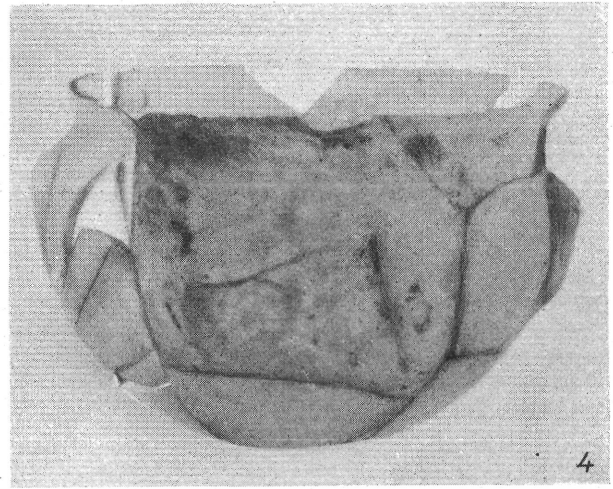
1

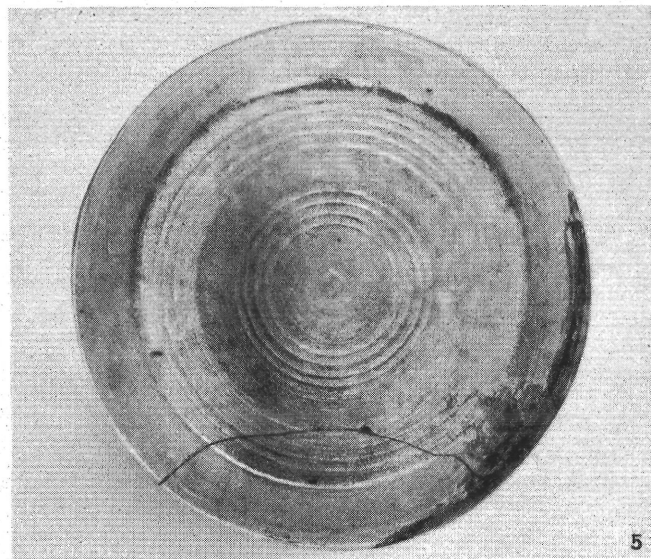
2

3

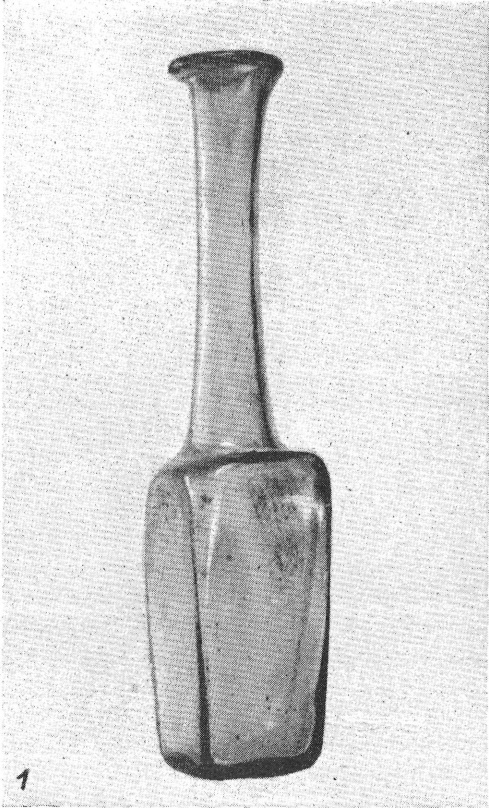

4

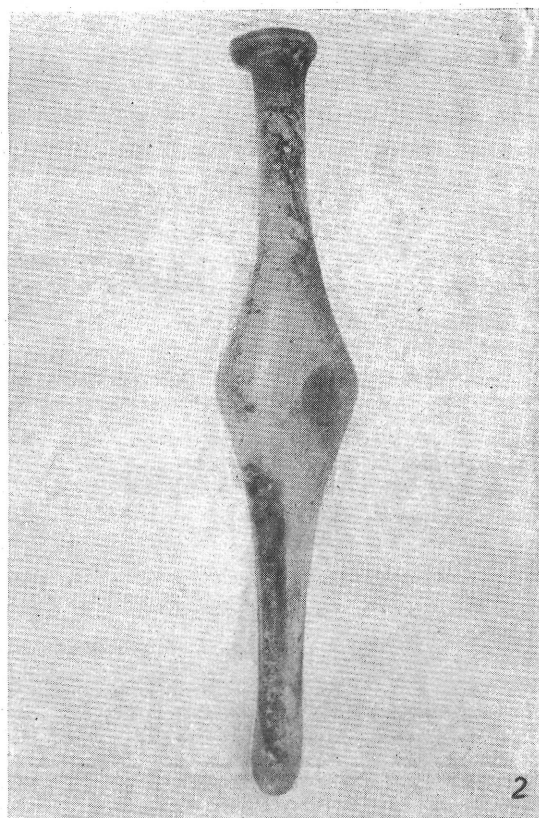

5

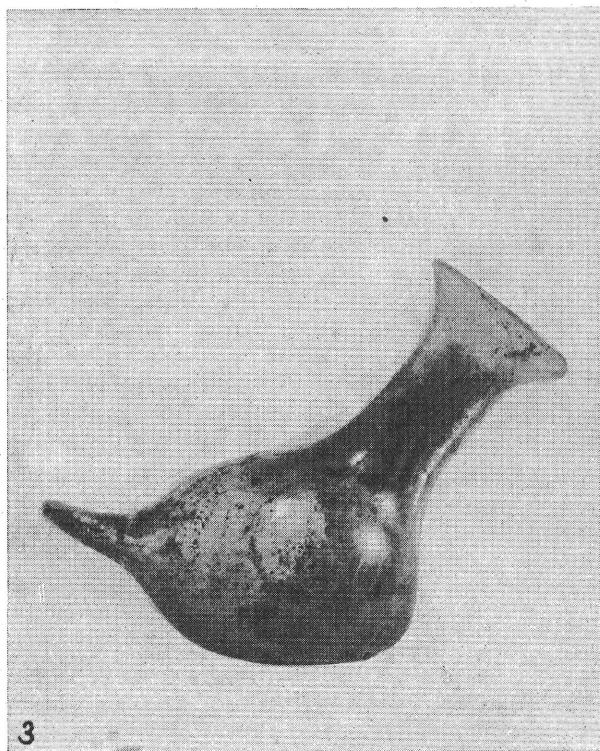
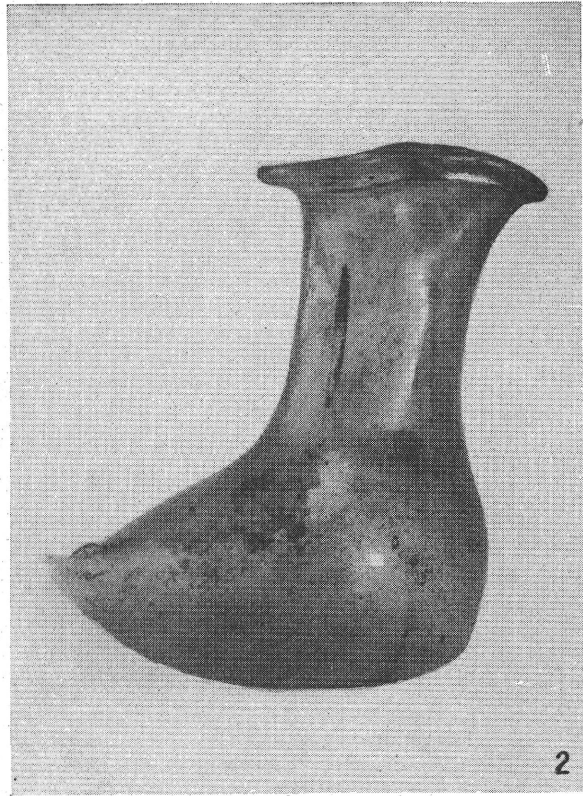
IV. tábla. 1. Csésze Aquincumból, i. sz. II. század. 2. Tégely aquincumi kora-császárkori temetőből. 3. Plasztikus díszítésű tál az aquincumi helytartói palotából. 4. Tüske-díszítésű tál Aquincumból, i. sz. III. század. 5. Lapos tál az aquincumi katonaváros későrómai sírjából

V. tábla. 1. Hasábos testű balzamárium Aquincumból, i. sz. I–II. század. 2. Hasábos, kétfülű kancsó Aquincumból, i. sz. I–II. század. 3. Hasábos keresztmetszetű edény Aquincumból, i. sz. I–II. század. 4. Egyfülű kancsó aquincumi kora-császárkori temetőből

VI. tábla. 1. Fiola Aquincumból, i. sz. III–IV. század. 2. Fiola Aquincumból, i. sz. III–IV. század. 3. Horpadt díszítésű edény Aquincumból, i. sz. III–IV. század. 4. Gömbölyű palack Aquincumból, i. sz. III–IV. század

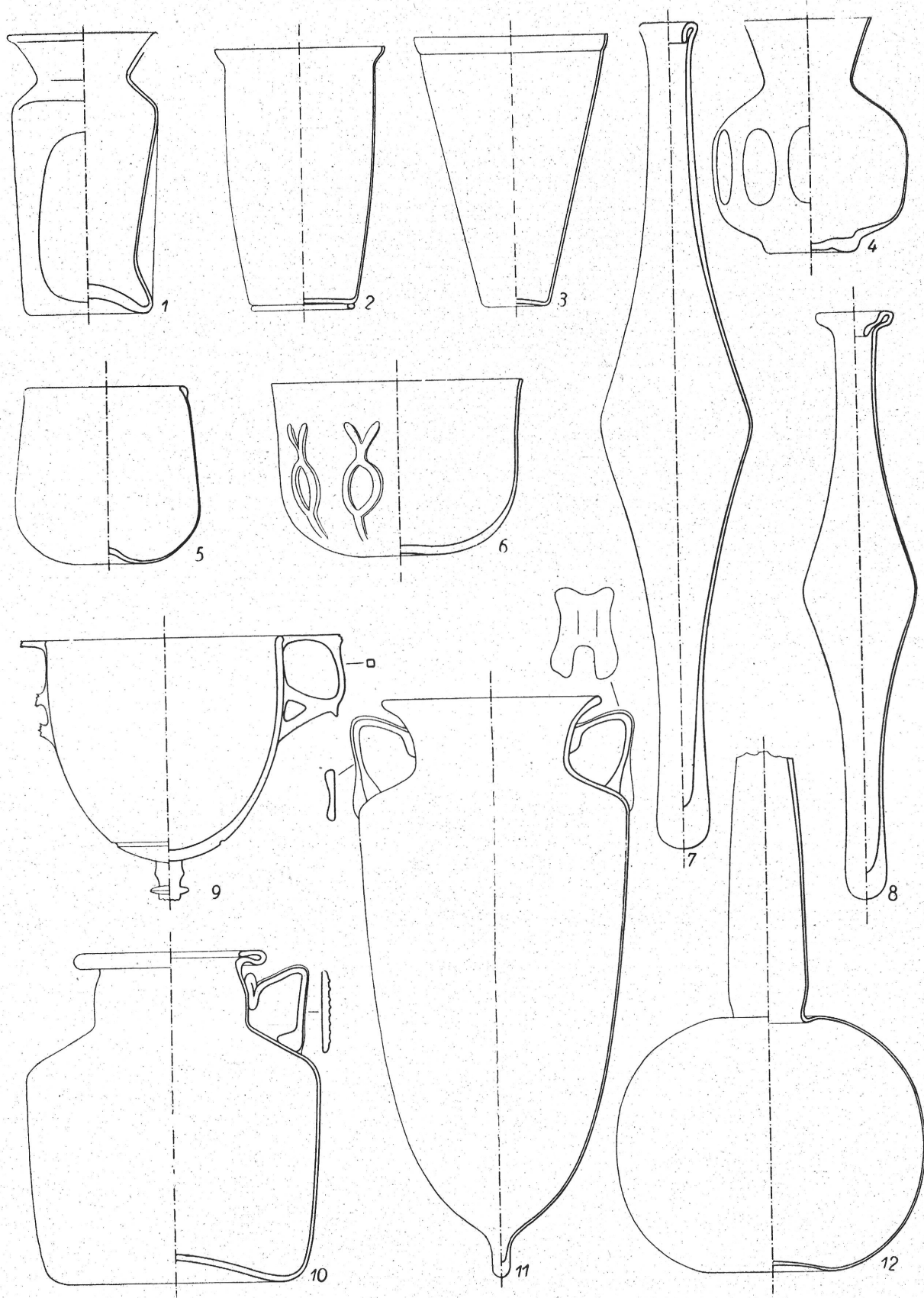
VII. tábla. Tej etető (csepegtető) edények Aquincumból, i. sz. I–IV. század

kancsóját. Vastag szájperem, kis ívelésű nyak, zömök test és széles, bordás szalagfül. Ezeknek az edényeknek alja mind laposan benyomott, szemben az i. sz. III—IV. századi készítményekkel, amelyeknél a talp homorulata gyakran kúposan megmagasodik.⁵⁹

A (IV. t. 1, 10. kép 16) *csésze*⁶⁰ Drag. 7. típusú terra sigillata tálakra emlékeztet leginkább. Kora i. sz. II. század.⁶¹ A felgyúrt peremű, talp nélküli *csészék*⁶² (III. t. 1, 2, 4, 10. kép 14, 15, 18) jól ismertek az i. sz. IV. századi temetők anyagából, így az aquincumi Hunor utcai II. sz. sír,⁶³ intercisai⁶⁴ és a kölni⁶⁵ stolbergerstrassei temetők leletei között. Az I. tábla 3. sz. (9. kép 5) látható félgömb alakú *csésze*⁶⁶ rokon forma az előbbiekkal, csak oldala kissé megnyúltabb, ideje ugyancsak i. sz. IV. század.⁶⁷ Hasonlóak a hosszúkás poharak⁶⁸ (II. t. 2, 3, 10. kép 10, és 9. kép 2),⁶⁹ pusztán szájnyílásuk különböző. Analógiáik az i. sz. IV. századból származnak.⁷⁰ Az i. sz. IV. századi ókeresztény sírok gyakori melléklete a (II. t. 4, 9. kép 3) típusú kúp alakú *pohár*.⁷¹ Legtöbb példány simán készül, néha díszítik barbotin-cseppel,⁷² vagy vésett mintával.⁷³ Csipkézett vagy tüskés talpdíszítésű *poharakat*⁷⁴ (I. t. 4, 10. kép 11) az i. sz. III. századi kölni gyárak készítik.⁷⁵ Ugyanitt készülnek⁷⁶ az aquincumi horpadt díszítésű félgömb alakú *tálhoz*⁷⁷ (III. t. 3, 10. kép 19) hasonló edények már az i. sz. II. század végén, de továbbélnek a III. század végéig. A horpadt díszítésű üvegleletek legszebbike az óbudai Hajógyár területéről felszínre került görög feliratos *tál* (III. t. 5—6, 10. kép 20).⁷⁸ Alján égszínkék és arany szálakból alkotott díszes keretben ugyancsak arany betűkkel „PROPINA” jókívánság. A feliratos mezőt nem az i. sz. IV. században szokásos fondi d’oro technikával készítette a művész, hanem színes, hengeres szálakból. Az alexandriai többszínű üvegedényeket gyártó műhelyben készülhetett.⁷⁹ Az ún. „kicsipett” technika legjelesebb képviselője a helytartói palota domború, ellipszis motívumú mély *tálja*⁸⁰ (IV. t. 3, 9. kép 6), amely díszítésének formájával a szír—római üvegek sorában foglalhat helyet.⁸¹ A tüskedíszítésű, félgömb alakú *csészéket*⁸² (IV. t. 4, 10. kép 17) a kölni üvegyárakból szállították a birodalom különböző helyeire.⁸³ Rézsútós oldalú, lapos *tálak*⁸⁴ a késői császárkorban gyakoriak (IV. t. 5, 10. kép 22).⁸⁵ A későrómai üvegedények formai sajátosságait jellemzően viseli a (VI. t. 3, 9. kép 4) *edénye*.⁸⁶ Tölcséres, behajlás nélküli szájnyílás, ívelt nyak, elkeskenyedő, sűrű horpadt díszítés, befűzéssel készült talp, sárgásfehér szín a Ny-i provinciák üvegműhelyeinek hagyományait képviseli.⁸⁷ Befűzött nyakú, gömbhasú *palackok*⁸⁸ (VI. t. 4, 9. kép 12)⁸⁹, orsó alakú *fiolák*⁹⁰ (VI. t. 2, 9. kép 7—8) és elkeskenyedő formájú *talpas palackok*⁹¹ (VI. t. 1, 11. kép 15) igen elterjedtek a császárság két utolsó századában.⁹² Az i. sz. IV. századi kölni *kantharost* (9. kép 9) Nagy Lajos részletesen ismertette.⁹³ A maga nemében egyedülálló *gladiátor* ábrázolású *vésett* üvegpohár (5—6. kép) publikációja ugyancsak Nagy Lajos tollából jelent meg.⁹⁴ A Kiscelli utcai lakóház *hattyúfigurás pohara* (7. kép) az első barbotin díszítésű üveglelet az aquincumi múzeum anyagában.⁹⁵ A módosabb tulajdonosok lakóházainak ablaknyílásába üveglapokat helyeztek. Ilyen *táblaüvegek* (8. kép) ismeretesek Pompejiből, ahol fa- vagy ólomkeretbe foglalták.⁹⁶ A római kori ablaküvegek a barnás és zöldes színeknek összes árnyalataiban használatosak voltak.⁹⁷ Előfordul, hogy az üvegtáblát közvetlenül a fal habarcsába erősítik.⁹⁸ Ilyen töredék felszínre került Aquincumban is. Az ablaküvegeket⁹⁹ általában lelőhelyük közelében állították elő.¹⁰⁰ Valószínű, hogy az aquincumi üvegtáblát is a Nagy Lajos által említett polgárvárosi kis műhely gyártotta.

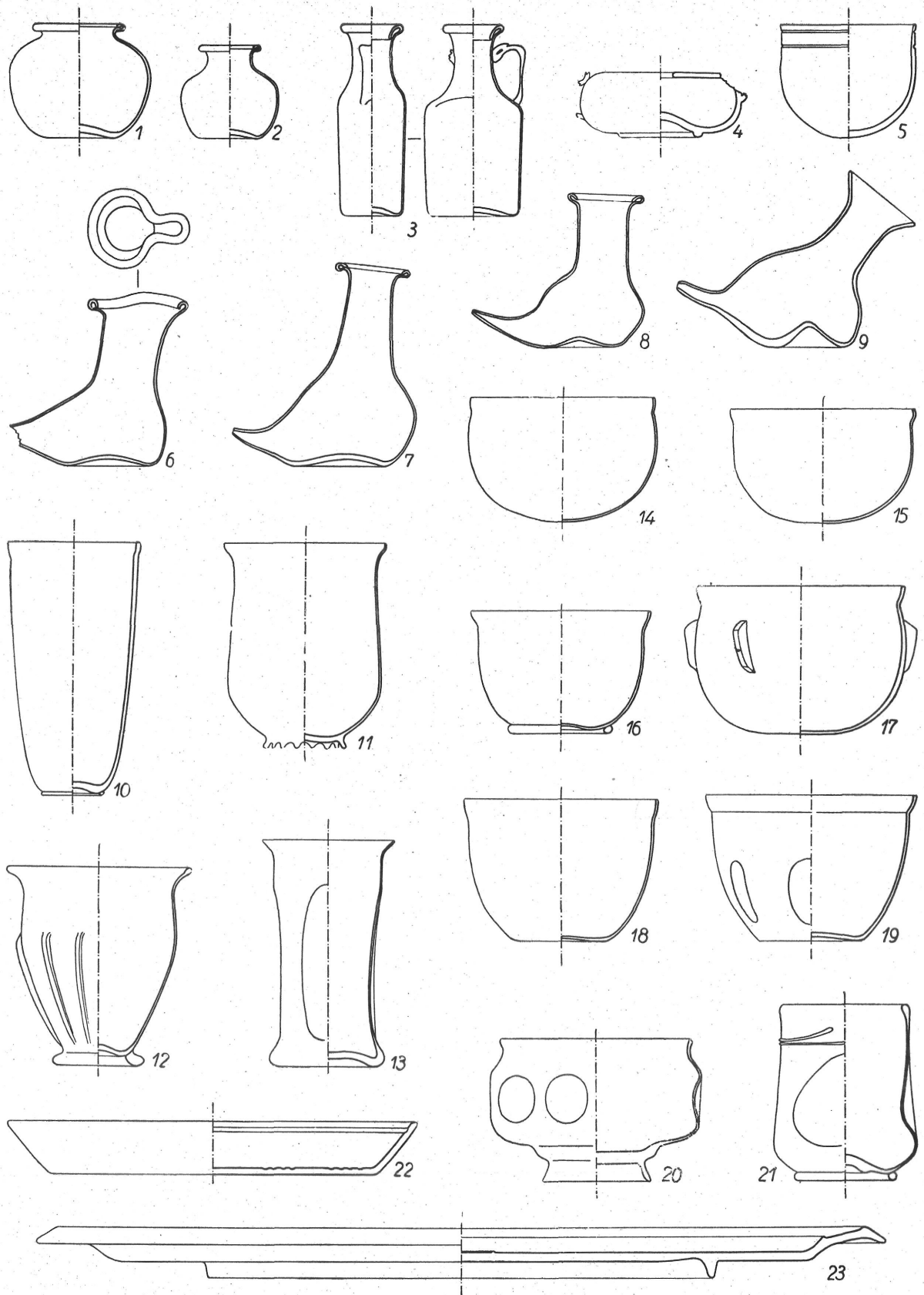
Az előbbieken felsorolt — nem az Aranyhegyi patak menti temetőből származó — 27 üveg analógiája alapján két nagy csoportba osztható: az első 5 db a kora-császárkorra (i. sz. I—II. század), a további 22 db pedig a késő-császárkorra (i. sz. III—IV. század) keltezhető.

A bemutatott aquincumi üvegedények együttesében a korai itáliai áru jóval kisebb számmal képviselt, mint a Ny-i provinciák produktumai. Természetesen ez a kép módosulhat a további kutatással. Kétségtelen, hogy a kora-császárkori Pannóniában elsősorban a Borostyán út menti városokba,¹⁰¹ Savariába¹⁰² és Scarabantiába¹⁰³ importálták az itáliai árut. Itália, de különösen az Aquileia környéki tengerpart homokja kevés vastartalma miatt igen alkalmas az üvegyártásra.¹⁰⁴ Chilver önálló üvegyipar jelenlétét állapítja meg.¹⁰⁵ Ugyanilyen kedvező hely Campania. A Voltturnus folyó torkolatának homokja megfelelő nyersanyagot szolgáltatott az üvegyártáshoz.¹⁰⁶ Ez az itáliai üvegyipar nem kizárólag az Alpoktól Itália felé eső tartományok részére

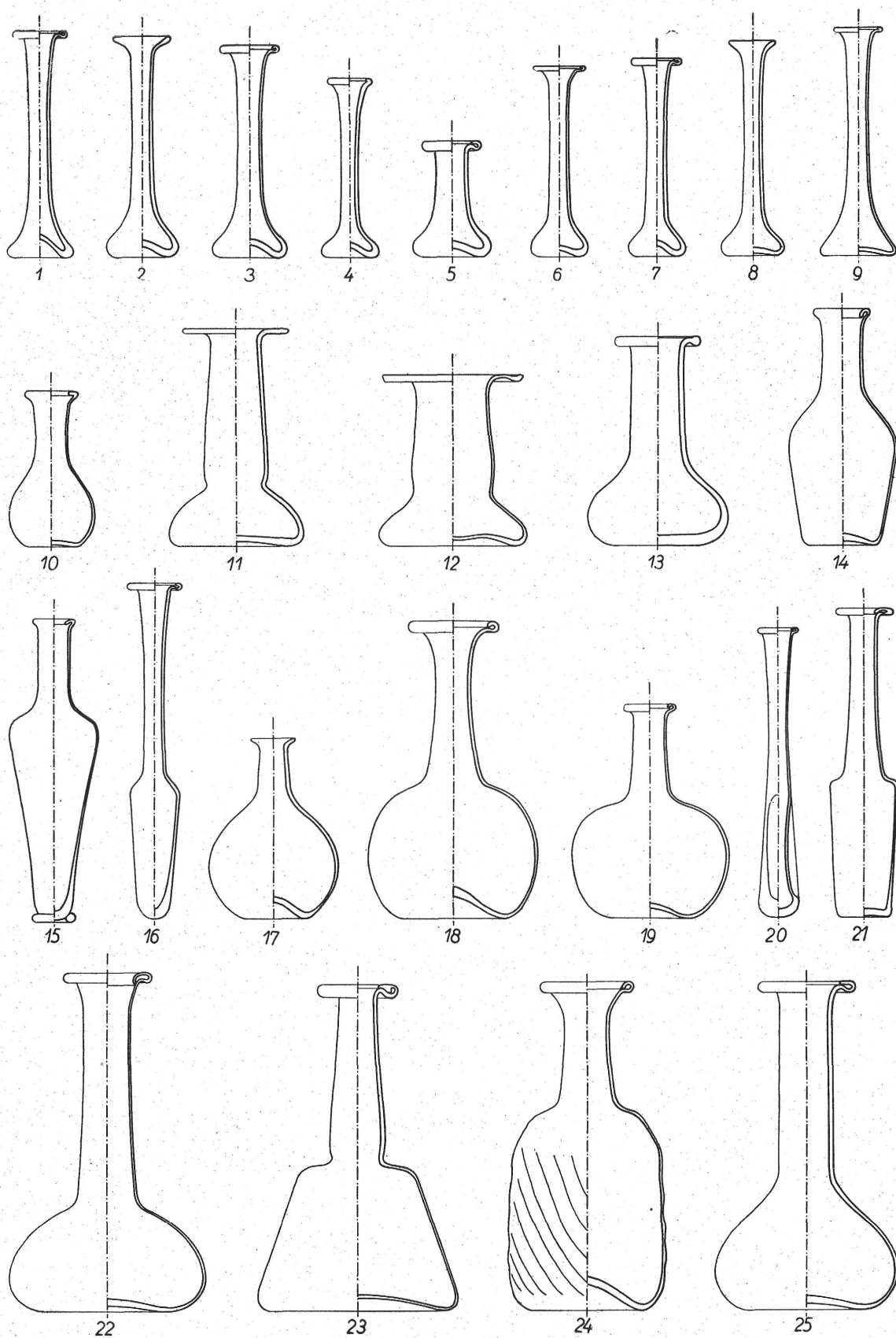
0 ————— 10 cm

9. kép. Aquincumi üvegek profilrajza

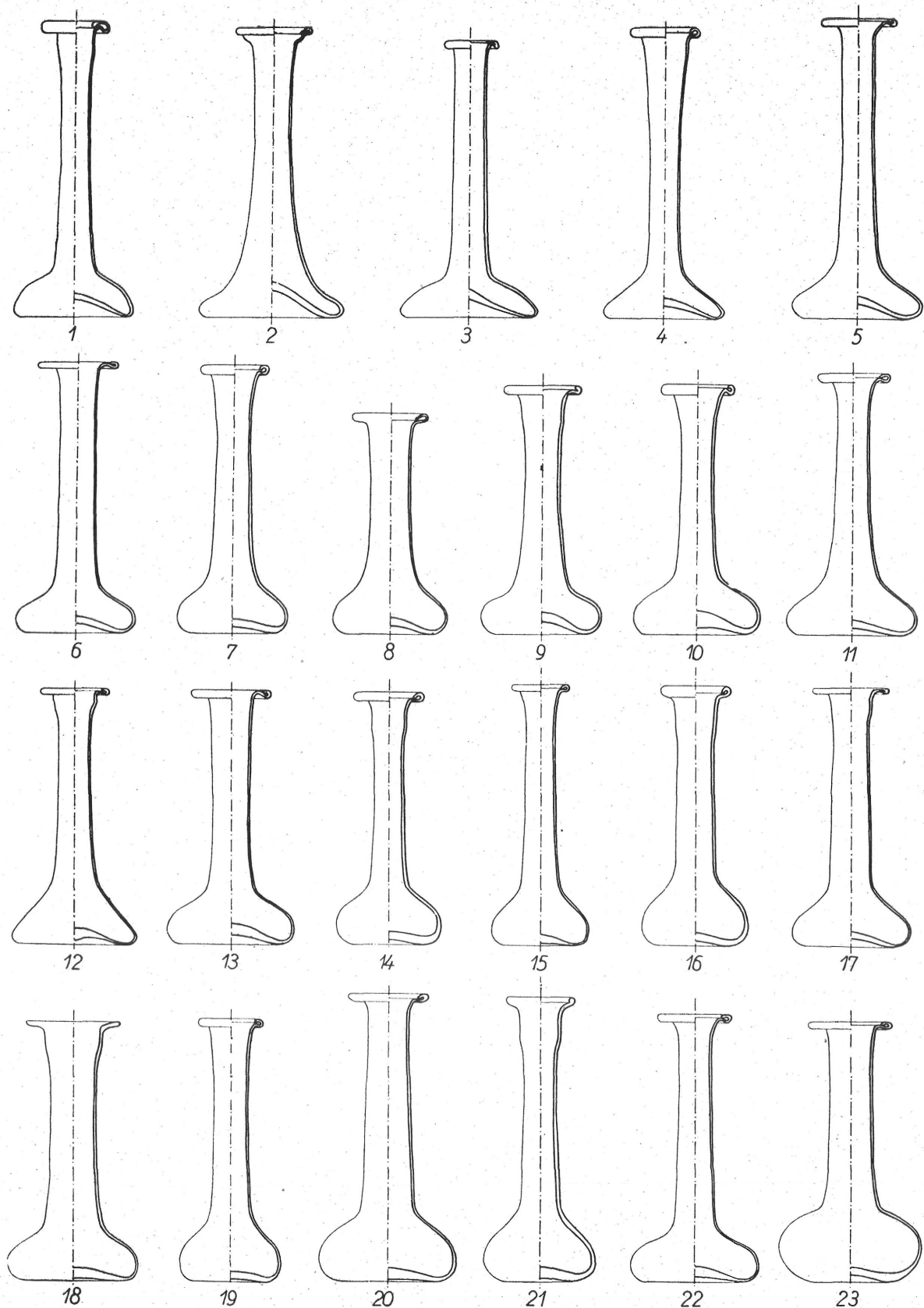

0 ————— 10 cm

10. kép. Aquincumi üvegek profilrajza

11. kép. Aquincumi balzamáriumok profilrajza

12. kép. Aquincumi balsamáriumok profilrajza

készítette termékeit. Kivittel rendelkezett az É-i provinciák felé is. Ezt bizonyítja egy Linz mellett talált üveg, amely „sentia Secunda fecit Aqu(ileae) vitr(icae)” feliratot visel.¹⁰⁷ Ugyanígy feltételezhetően szállítottak Pannóniának is készítményeikből.

Az itáliai áruknak versenytársa, később kiszorítója lesz a Ny-i provinciák, Gallia és Germánia importja. A kötetlenebb lehetőségek az új provinciákba, s így főleg Galliába vonzó az itáliai vállalkozókat. Az iparágak folytatói a helyi letelepedett rómaiak, illetve bennszülöttekből romanizáltak lesznek.¹⁰⁸ Pannóniában az itáliai üvegyártás termékeit felváltja Colonia Agrippinensis üveganyaga. Amint a város neve is mutatja a Claudius-dinasztia idejében, 50-ben alapítják.¹⁰⁹ Itália s ezzel Aquileia gazdasági hanyatlásával Köln lesz a kereskedelmi centrum, amely lényeges befolyást gyakorol Aquincum városára mind kereskedelmi, mind pedig kulturális vonatkozásban.¹¹⁰ Az i. sz. II. század első évtizedében már elérkezik hozzánk Colonia Agrippinensis piacának térhódítása és Aquincum is belekerül a birodalom Ny-ra koncentrált vérkeringésének útjába. Így váltják fel Aquincum lakóinak egyszerűbb formájú itáliai üvegtárgyait a Ny-i üveghuták változatosabb, színtelenített, gazdagon díszített remekei.

Colonia Agrippinensis kereskedőinek Pannonia Superior fővárosában jelentős emporiuma volt. Erről tudósít bennünket az Aranyhegyi patak menti temető XXVIII. sírkertjének falán talált „Cives Agrippinenses” kő.¹¹¹ Innen Aquincumba az ipari termékek a közvetlenebb összeköttetést jelentő rajna—dunai limes mentén érkezhettek.¹¹²

Az V. és VI. században az üvegyártás elszenvedte a nagy gazdasági válságok hatását, amelyet az inváziók okoztak. Mindamelllett nem tűnt el teljesen. A műhelyek a bevándoroltak kezén maradtak, akik folytatták a termelést.

A birodalom fényében tündöklő Róma polgárainak ízlése szertesugárzott a provinciákba és igényük az iparművészet ezen ágára ösztönző erővel hatott. A fejlett városi kultúra hatására az üvegből készült edények Aquincum lakói számára is kedvelt tárgyak lettek.

J E G Y Z E T E K

¹ Morin—Jean, La Verrière en Gaul sous l'Empire Romain, Paris 1913, 278.

² Uo. 6. A nagyszámú galliai üveg feldolgozásánál is ez az elv.

³ Nagy L., Az aquincumi múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923—1935. években. Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 265. (A továbbiakban: i. m. I.) — Uő., Cives Agrippinenses in Aquincum. Germania XV (1931) 261—265. (i. m. II.) — Uő., Temetők és temetkezés. Budapest története. II. köt. Bp. 1942, 465. (i. m. III.) — Bónis Éva a pannóniai kerámia feldolgozásakor feljegyezte a síregyüttesek nagy részét még háború előtti állapotában. Ezek az adatok nagy értéket képviselnek, ugyanis az ásató Nagy Lajos naplója és az anyag nagyobb része a háború alatt elpusztult. A részünkre átadott jegyzetanyagért ezúton is hálás köszönetet mondunk.

⁴ L. Barkóczy—E. Bónis, Das frührom. Lager und Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina). Acta Arch. (1954) 177. és általában mindenütt a kerámia fejezetekben. — Bónis É., A császárkori edényművészet termékei Pannóniában. Diss. Pann. II. 20. — A Bécsi úti korarómai temető agyagedényei. Ant. Hung. (1947) 44. — Garády S., Az Aquincum—Brigetiói római út felkutatása az Aranyárok mentén. Diss. Pann. II. 10. — Laur. Aqu. (1938) 183—187. Iványi D., A pannóniai mécsesek. Diss. Pann. II. 2. 21. — Korbuly Gy., Aquincum orvosi emlékei. Diss.

Pann. I. 3. 30. — Kuzsinszky B., Aquincum. Bp. 1934, 90. — Nagy L. i. m. — Nagy T., A gellért-hegyi bronzkorsó. Bud. Rég. XIV. köt. Bp. 1945, 529. — Sági K., Intercisai temetők. Arch. Hung. (1954) 65. — Simonyi D., A Brigetio—Aquincum közti diagonális (Dorog—Csév—Óbuda) útvonal kérdése. Egyetemes Philológiai Közöny 60 (1936) 1—3, 44—54. — Szilágyi J., Aquincum. Bp. 1956, 85. — Radnóti A., A pannóniai bronzedények. Diss. Pann. II. 6. 101. — Thomas E., Magyarország régészeti leletei. Bp. 1957, 204—205. — Fr. Fremersdorf, Reinischer Export nach dem Donauraum. Diss. Pann. II. 10. 168—183.

⁵ A feltárt temetőrészről Nagy L. helyszínrajzot készített (i. m. III. 10. kép). A hivatkozott számok erre vonatkoznak.

⁶ Zöldes színű, törött, hiányos. Lgn. m.: 94 mm. Lt. sz.: 50.633.

⁷ Bónis i. m. VIII. t. 9. Kora-császárkori La Tène-forma. — A. Schörgendorfer, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer. Wien 1942, 15. t. 210.

⁸ Bónis i. m. XXIX. t. 14. — Schörgendorfer i. m. 41. t. 504.

⁹ Bónis i. m. XX. t. 53. Hasonló típusok Claudius- és Domitianus-érmekkel kerültek elő (uo., 47. old.).

¹⁰ Az éremanyag jelentős része ugyancsak el-

pusztult. Az itt közölt I, IV. és V. sz. sírok érmeiről Bónis Éva cédulái tájékoztatnak.

¹¹ Barnás színű, oldala repedt. Lgn. m.: 160 mm. Lt. sz.: 50.372.

¹² Sárgás színű, repedt. Lgn. m.: 402 mm. Lt. sz.: 50.373.

¹³ Zöldes színűek, a kisebbik törött. Lgn. m.: 67 mm, ill. 46 mm, Lt. sz.: 50.096, ill. 50.628.

¹⁴ Iványi i. m. XVII. típus. 16. old.

¹⁵ Bónis i. m. XXI. t. 48.

¹⁶ Tekintettel arra, hogy a IV. sz. sírban talált két darab talpas pohár mindegyike elpusztult, rajzban nem közölhetők. Leírásuk a megmaradt fényképfelvételek alapján történik. *Üvegpohár alacsony talppal*. Kihajló, keskeny perem, lefelé enyhén szélesedő hasábos keresztmetszetű test, oldalán mély horpadás. A domborúan végződő test aljához kúpos talp csatlakozik. Törött. Lemeznegatív sz.: 435.

¹⁷ *Üvegpohár magas talppal*. Előzővel azonos kihajló perem, hosszú, karcsú edényttest, lefelé erősen elszűkül. Valószínűleg a test itt is négy oldalán horpadással k szült. Kúpos talpa felfelé kiszélesedik és egy lapos gyűrű közbeiktatásával kapcsolódik a pohártest aljához. Lemeznegatív sz.: 435.

¹⁸ Bónis i. m. V. t. I. Nyugat-Pannóniában leggyakoribb az i. sz. I. század végén (Uo. 12. old.). — *Schörgendorfer* i. m. 30. t. 383.

¹⁹ A különféle állatfigurákat ábrázoló mécseseket nem műhelyek, hanem maguk a mesterek készítették. Az Aranyhegyi patak menti temető bronz mécsese Iványi XVII. típusához köthető. — *Iványi* i. m. 306.

²⁰ Zöldes színű. Hegye letört, egyébként ép. Lgn. m.: 278 mm. Lt. sz.: 30.025.

²¹ *Iványi* i. m. XVII. típus (i. sz. II. század).

²² *Iványi* i. m. 307. 4392. — *Üvegmécses*, valószínűleg fogóval készült, amelynek letört csonkjai ma is láthatók. Zöldes színű, hiányos. Lgn. m.: 73. Lt. sz.: 50.533.

²³ *Ch. Simonett*, Tessiner Gräberfelder. Basel 1944, Liverpool oben 7. sír (41. kép 1) és Liverpool unten 6. sír (56. kép 3).

²⁴ *Morin-Jean* i. m. 226.

²⁵ Uo. 9. kép 6.

²⁶ Sammlung Niessen Köln. (C. A. Niessen.) Köln 1911, XII. old. — *Morin-Jean* i. m. 192.

²⁷ *Nagy L.*, Gazdasági élet. Budapest története. Bp. 1942, II. köt. 658. (A továbbiakban: i. m. IV.)

²⁸ *Morin-Jean* i. m. 2. t. 36. „γ” — *B. Filarska*, Szkla Starozytne. Warszawa 1952, XXIX. t. 2.

²⁹ *Morin-Jean* i. m. 280.

³⁰ Uo.: Morfológiai táblázat. 8, 27, 53. — Sammlung Niessen... XXXV/437.

³¹ Uo. 1098. — *Morin-Jean* i. m. Morfológiai táblázat 89–92. — *Fr. Fremersdorf*, Aus der Tätigkeit des Römisch- Germanisch Museums Köln. Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte I (1955) 29. t. 1.

³² *Nagy L.* i. m. IV. 661.

³³ *Morin-Jean* i. m. 21.

³⁴ I. 31. jegyzet.

³⁵ *R. Valenti*, Il Museo Nazionale di Zara. Roma 1932, 40. — Sammlung Niessen... XLIX/975, L/979. — *Simonett* i. m. Liverpool unten 1. sír 49. kép. — *J. Schicker*, Die heidnischen Friedhöfe und die Limesstrasse bei Lauriacum. RLtÖ XVII (1933) 90. old. 44. (i. sz. II. századi urnasírból). — *Mócsy A.*, Korarómai sírok Szombathelyről. Arch. Ért. 81 (1954) 181. old., 51/6 és 51/7. Scarabantia, Deák téri temetőből lt. sz.: 19. — *Kisa*, Das Glas im Altertum. Leipzig 1908, 358–360.

³⁶ *Morin-Jean* i. m. 9. kép 15–16, 19. — Sammlung Niessen... XXXV. 437.

³⁷ *A. Taramelli-E. Lavaguno*, Il R. Museo G. A. Sanna di Sassari. Roma 1933, 37.

³⁸ Emonában a „Johann Graiser” temető anyagában (*Bónis* i. m. 243); Savariában a Hámán Kató úti temetőben (*Mócsy* i. m. 174. old., 12/1); Scarabantiában a Deák tér területéről (lt. sz.: 29, 30, 31 és 32); Aquileiában: *G. Brusin*, Aquileia. Udine 1929, 30. — *A. Gnirs*, Führer durch Pola. Wien 1915, 68, 80, 87. kép. — *Morin-Jean* i. m. 1–3. kép. — *R. Lantier*, La Verrerie. Paris 1938, 5. kép. — Sammlung Niessen... i. m. 966, 967, 970. — *Taramelli-Lavaguno* i. m. 31, 37. — *Kuzsinszky B.*, Balaton és környékének archeológiája. Bp. 1920, XXVII. t. 113, 160. kép. — *W. Kubitschek*, Röm. Gräber in Velm. Mitt. d. K. K. Zentral. Kom. (1903) 53. kép. — *J. Röder*: BJ 148 (1941/45) 58. 2. — *Valenti* i. m. 34. — *W. Haberey*, Flerzheim. BJ 149 (1946–48) 339, 340, 342. — *G. Behrens*: Mainz. Ztschr. 20/21 (1925/26). — *A. Kisa*, Das Glas im Altertum. III. köt. Leipzig 1908, C. t. — Uo., Die Antiken Glaeser d. Samml. M. Rath. Bonn 1899.

³⁹ *Morin-Jean* i. m. 42.

⁴⁰ Sammlung Niessen... 1007, 1011.

⁴¹ A VII. t. szoptatóüvegei közül az I. sz. Raktár réti temetőből, 2. sz. Aranyhegyi patak menti temetőből származik. A 3. és 4. sz. lelőhelye ismeretlen. Tudomásunk szerint az Aranyhegyipatak menti temető több sírjában feküdt szoptatóüveg, de ezek elpusztultak. A táblán ábrázolt üvegek zöldes színűek. A 2. sz. szívó része letört, az I. sz. sérült. Lgn. m.: 70 mm, 75 mm, 85 mm, 87 mm., lt. sz.: 50.581, 50.527, 51.659. — A Raktár réti üveghez: *Hampel J.*, Aquincumi temetők. 1881–1882. Bud. Rég. III. köt. Bp. 1891, 57.

⁴² *Nagy L.* i. m. IV. 658. — *Korbuly* i. m. — Aquincum orvosi emlékei. Diss. Pann. I. 3. 11–12, 33. — *M. Abramic*, Führer durch Poetovio. Wien 1925, 69. kép.

⁴³ *D. B. Harden*, Roman Glass from Karanis. University of Michigan studies. Hum. Ser. 41. Oxford. Dr. Radn ti Aladár szíves szóbeli adata. — *R. Sunkowsky*, Bodenform und Manufaktur antiker Gläser. JdÖA I (1948) 287–298.

⁴⁴ A 11–12. képen szereplő balzamáriumok és balzamáriumszerű nagyobb palackok a császárság mind a négy évszázadából ismeretesek, ezért jelen munkában ezeket nem ismertetjük részletesen.

- ⁴⁵ *Sunkowsky* i. m. — Uő., Zur Entwicklung der röhrenförmigen Balsameren. JbDÖA I (1954) 106.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ Ásatási napló : 1952. 48. old., 998. tétel.
- ⁴⁸ Dr. Némedy Imre prof. elképzése figyelemreméltó. Szerinte gyógyító balzsamot tartalmazó edények is lehettek az antik „gyógyszertárak”-ban. A különféle ókori gyógyító balzsamokról részletesen: *Szumovský U.*, Az orvostudomány története. Bp. 1939, 99.
- ⁴⁹ *Nagy L.* i. m. IV. 659. — Uő., Üvegserleg hálódszítés utánzatával a budakalászi őrtoronyból. Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 538. (A továbbiakban : i. m. V.) — Az üvegmassza lt. sz. : 55. 31. 3.
- ⁵⁰ *Nagy L.* i. m. I. 265. — Uő. i. m. III. 465.
- ⁵¹ Barnás színű. Ép. Lgn. m. : 83. Lt. sz. : 51.589.
- ⁵² *Taramelli-Lavaguino* i. m. 37. old. i. sz. I—II. század. — *Filarska* i. m. XIII. t. 3.
- ⁵³ Zöld színű. Ép. Lgn. m. : 135. Lt. sz. : 50.092.
- ⁵⁴ Zöldes színű. Ép. Lgn. m. : 149 mm, Lt. sz. : 50.083.
- ⁵⁵ *Brusin* i. m. 120. kép 5. — *Morin Jean* i. m. Morfológiai táblázat 19. — Sammlung Niessen... 60—63. — *Filarska* i. m. XXVI. t. 6.
- ⁵⁶ Zöldes színű. Lgn. m. : 107 mm. Lt. sz. : 65.989.
- ⁵⁷ *S. Marinatos*, Funde und Forschungen auf Kreta. JDAI. 48 (1933) 314 (Vespasianus-, Domitianus- és Traianus-érmekkel Sokarából az i. sz. II. század első évtizedeiből származó sírból). — *O. Yessberg*, Notes on the Chronology of Roman Glass in Cyprus. Missouri 1953, 165. — Ezúton is köszönetet mondok Szilágyi János Györgynek, aki e munkára felhívta figyelmemet.
- ⁵⁸ Barnás színű, a vállnál sérült, hiányzik egyik füle is. Lgn. m. : 91 mm. Lt. sz. : 51.588.
- ⁵⁹ *Morin-Jean* i. m. 49. kép.
- ⁶⁰ Sárgászöld színű. Ép. Lgn. m. : 86 mm. Lt. sz. : 50.071.
- ⁶¹ *Simonett* i. m. Cadrai 31. és 33. sírokban Nero-bronzzal. — *E. Funck*, Mittelröm. Brandgräber bei Remagen. BJ 110 (1903) 57. 47. sz. sírból. — *Valenti* i. m. 27. old. a zárai i. sz. I—II. századi temetőből. — *Harden* i. m. II. t. 169, IX. t. 27.
- ⁶² Zöldes színűek. A III. t. 1—2. ép, a 4. repedt. Lgn. m. : 90 mm, 89 mm, 93 mm. Lt. sz. : 50.906, 51.600, 65.912.
- ⁶³ *Bónis É.*, Későrómai üvegleletek Aquincumból. Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 565.
- ⁶⁴ *Paulovics I.*, A dunapentelei római telep. Arch. Hung. II (1927) 62.
- ⁶⁵ *Fr. Fremersdorf*, Der röm. Gutshof in der Stolbergerstrasse zu Köln Braunsfeld. BJ 135. 130. (Gratianus-éremmel). — Sammlung Niessen... 884 (Luxemburgstrasse).
- ⁶⁶ Sárgás, piszkos színű, ragasztott. Lgn. m. : 88 mm. Lt. sz. : 50.091.
- ⁶⁷ *R. Fellmann*, Basel in römischer Zeit. Basel 1955, 24. t. 9. Az Elisabethstrassei temető i. sz. IV. század közepére keltezhető sírból. — *Morin-Jean* i. m. Morfológiai táblázat 109, 190. kép.
- ⁶⁸ Sárgás színű. Ép. Lgn. m. : 119 mm. Lt. sz. : 50.082.
- ⁶⁹ Sárgás színű, kiegészített. Lgn. m. : 125 mm. Lt. sz. : 65.913. Lelőhely : III., Korvin Ottó utca 63. — *Póczy K.*: Bud. Rég. XVI. köt. Bp. 1955, 71, 92.
- ⁷⁰ *M. Groller*, II. Grabung im Legionslager Carnuntum. RLiÖ... 83. old. 39. i. sz. III. századi gyereksírból. — *Bónis* utóbb i. m. 564. old., 3. a Hunor utcai 1. sz. sírból. — *Morin-Jean* i. m. Morfológiai táblázat 107, 189. kép. — Sammlung Niessen... 823. — *Kovács I.*, A maroszentannai népvándorláskori temető. Kolozsvári Dolgozatok (1912) 327. old., 108. — *Nagy L.*, Pannonia Sacra. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938, 55. — *Fr. Fremersdorf*, Römische Gläser aus Köln. Köln 1928, 32. kép. — *Kisa* i. m. 199—206. — *Paulovics I.*, A kisárpási római telep. Arch. Ért. XLI (1927) 199. old., 98.
- ⁷¹ Opálos felület, kiegészített. Lgn. m. : 130 mm. Lt. sz. : 65.746. Lelőhely : III., Korvin Ottó utca 63.
- ⁷² Sammlung Niessen... 134. — *Morin-Jean* i. m. 300. kép.
- ⁷³ *Radnóti A.*, Római kutatások Ságváron. Arch. Ért. (1930) 126. kép.
- ⁷⁴ Piszkos sárgás színű, pereme sérült. Lgn. m. : 97 mm. Lt. sz. : 50.093.
- ⁷⁵ *Funck* i. m. 264. old., 169. sír. — Sammlung Niessen... 194, 218.
- ⁷⁶ *Morin-Jean* i. m. 255. kép. — Sammlung Niessen... 258—264.
- ⁷⁷ Színtelen, opálos, ragasztott. Lgn. m. : 100 mm. Lt. sz. : 65.914. Lelőhely : Hajógyársziget. 1952. Ásatási napló 48. old., 997. tétel.
- ⁷⁸ A felirat tetején kék szálfűzésből Szilágyi János (Aquincum. Bp. 1956, II. t.) „redeo” szócskát vél felismerni. Az üveg világos sárgás színű. Lgn. m. : 100 mm. Lt. sz. : 65.915. Lelőhely : Hajógyársziget. 1951.
- ⁷⁹ Formára hasonló darabot közöl *Morin-Jean* i. m. 25. kép, felső edény.
- ⁸⁰ Világos sárgás színű. Kiegészített. Lgn. m. : 120 mm. Lt. sz. : 65.915. Lelőhely : Hajógyársziget. 1952. Ásatási napló : 48. old., 1005. tétel.
- ⁸¹ Sammlung Niessen... LII. 1027. — *M. C. C. Edgar*, Graeco Egyptian Glass. Leipzig 1905, XI. t. 32794.
- ⁸² Színtelen, opálos, ragasztott. Lgn. m. : 100 mm. Lt. sz. : 51.189.
- ⁸³ Sammlung Niessen... XLVII. 200, XL 213, 215, 217. — *Filarska* i. m. XI. t. 3.
- ⁸⁴ Halványsárgás, opálos. Kiegészített. Lgn. m. : 195 mm. Lt. sz. : 65.916. Lelőhely : III., Korvin Ottó utca 63. — *Póczy* i. h. 71, 92.
- ⁸⁵ *E. Funck*, Röm. und fränkische Gräber bei Remagen. BJ 116 (1907) III. t. 3. 67. sz. sír. Az aquincumi Kiscelli utcai lakóházak mellett talált későrómai temető. 20. sz. sírjában. — *Póczy* i. h. 92. kép.
- ⁸⁶ Sárgás színű, repedt. Lgn. m. : 112 mm. Lt. sz. : 50.349.

⁸⁷ Sammlung Niessen . . . 256, 1059, a Severin-strassei temető leleteiből. A temető legújabb ásatásának összefoglaló értékelése *Fr. Fremersdorf* a carnuntumi konferencián elhangzott beszédéből. Der allmähliche Übergang vom Heidentum zum Christentum und von der röm. in die fränkische Zeit unter besonderer Berücksichtigung der Grabungen der Severinskirche in Köln. — *E. Swoboda*: Röm. Forsch. (1956) 45.

⁸⁸ *Fr. Fremersdorf*, Weitere Ausgrabungen unter dem Kreuzgang von St. Severin in Köln. BJ 131, 291. o., XIV. s. — *Morin—Jean* i. m. Morfológiai táblázat 41. — *M. Groller*, Die Grabungen in Carnuntum. RLiÖ VIII 7. k. p.

⁸⁹ Sárgás színű, ragasztott. Lgn. m.: 260 mm. Lt. sz.: 65.999.

⁹⁰ Zöldes színű, repedt. Lgn. m.: 396 mm. Lt. sz.: 66.000. A 9. kép 8. sz. fiola azonos forma az előbbivel, mérete kisebb: 281 mm. Lt. sz.: 66.001.

⁹¹ — Sammlung Niessen . . . 767, 769. — *Morin—Jean* i. m. 30, 32, 82, 83. — *O. Walter*, Arch. Funde. JDAI (1942) 175. old., 35. kép. Werriai i. sz. II—III. századi sírból. — *O. Barb*, Griechische Zaubertexte vom Gräberfelde westlich des Lagers. RLiÖ XVI (1926) 53. old. 20 (Maximinus Thrax-éremmel). Pannóniában a fenépusztai temető 30. sz. női sírjából (Valens-éremmel). — *Kuzsinszky* i. m. 72. old., 93. — *Pekáry T.*, Későrómai sírok Fenépusztán. Arch. Ért. (1955) 19.

⁹² Zöldes színű. Ép. Lgn. m. 147 mm. Lt. sz.: 50.080. — Analógia: *Morin—Jean* i. m. 79—80.

⁹³ *Nagy L.* i. m. V. 539. o., 4. — Uő., A brigitói vas diatretum. Arch. Ért. (1930) 120.

⁹⁴ *Nagy L.*, Gladiátor ábrázolások az Aquincum-i Múzeumban. Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 189. — Ugyanezzel a darabbal foglalkozik: *Fr. Fremersdorf*, Figürlich geschliffene Gläser. Röm. Germ. Forschungen. Berlin 1951, 8. t. 1—3.

⁹⁵ *D. B. Harden*, Snake-thread Glasses Found in the East. JRS XXIV (1934) IV. t. 2. — *Póczky* i. m. 71.

⁹⁶ *Th. E. Haevernick—T. Hahn—Weinheimer*, Untersuchungen röm. Fenstergläser. Saalburg Jahrbuch 14 (1955) 67. — *J. Durm*, Die Baukunst . . . Stuttgart 1905, 198.

⁹⁷ *Haevernick—Hahn—Weinheimer* i. m. 66.

⁹⁸ L. 96. jegyzet.

⁹⁹ Téglalap alakú ablaküveg darabjai. Szélei elvékonyodnak. Zöld színű. Lgn. m.: 350 mm, vastagság: 2,3 mm. Lt. sz.: 66.002.

¹⁰⁰ L. 96. jegyzet.

¹⁰¹ *Juhász Gy.*, A brigitói terra sigillaták. Diss. Pann. II. 3. 6. — *Nagy L.* i. m. IV. 658.

¹⁰² *Mócsy* i. m. 189.

¹⁰³ *Radnóti A.*, Sopron és környéke régészeti emlékei. Bp. 1953. 22.

¹⁰⁴ *C. E. F. Chilver*, Cisalpine Gaul. Oxford 1941, 180.

¹⁰⁵ Uo. 181.

¹⁰⁶ *E. Swoboda*, Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler. 1953, 120.

¹⁰⁷ *Chilver* i. m. 180. — *Brusin* i. m. 222.

¹⁰⁸ *M. Rostovtzeff*, Gesellschaft und Wirtschaft im röm. Reich. Leipzig 1930, 134. — *O. Aubin*, Der Rheinhandel in röm. Zeit. BJ 130 (1925) 24.

¹⁰⁹ *N. A. Maskin*, Az ókori Róma története. Bp. 1951, 333.

¹¹⁰ *Alföldy A.*, Aquincum városa és a római világbirodalom. Budapest története. Bp. 1942, I. köt. 334.

¹¹¹ *Nagy L.* i. m. II. 263.

¹¹² *Fr. Fremersdorf*, Reinische Export nach dem Donauraum. Diss. Pann. II. 10. 168—183. — *A. Alföldy*, Tonmodell und Relief Medaillons aus den Donauländern. Diss. Pann. II. 10. 323. — *Paulovics I.*, Germán alakok pannóniai emlékeken. Bud. Rég. XIV. köt. Bp. 1945, 226. — *Szilágyi J.*: Tanulmányok Budapest múltjából. VIII. köt. Bp. 1940, 9.

СТЕКЛЯННЫЕ ИЗДЕЛИЯ ИЗ АКВИНКУМА

Изучаются лишь уцелевшие и пополненные экземпляры коллекции стеклянных изделий Аквинкумского музея. Часть этого материала уже опубликовалась раньше. Аквинкумские стеклянные изделия были ввезены из различных провинций империи. Исследование стеклянных изделий еще не добилося таких результатов, которыми могут хвалиться его ровестники — керамика, *terra sigillata*, бронзы и т. п. Но входящие в тот или иной ансамбль находок стеклянные изделия можно точно датировать тем или иным столетием перисда императоров.

Ввиду того, что раскопочные данные собраний стеклянных изделий Аквинкума уничтожились в войне, исходной точкой автор выбрала хорошо датируемые остальным инвентарем стеклянные находки раннего могильника гражданского горда (кладбища, расположенного едоль ручья Араньхеда). Из числа 261 могилы открытого 30 лет тому назад могильника, в нижеследующий перечень включен инвентарь всего лишь пяти могил. Предметы, поступившие из могил, где обнаружился лишь бальзамарий, не обсуждаются в настоящей статье.

Могилы с важнейшими стеклянными находками:

Могилу № I, на основе находок, можно датировать концом I столетия н. э. Аналог *стеклянного сосуда* (т. I/2, рис. 10/12) можно обнаруживать среди находок могильников Локарно—Ливерпул ранней эпохи римской империи. *Могилу № II* датируется первым десятилетием II века н. э. Аналог *стеклянного горшка с ручкой* (т. V/4, рис. 9/10) часто встречается среди италийских находок и иногда даже среди находок Галлии и *Colonia Agrippinensis*. Судя по инвентарю *могилу № III* можно датировать второй половиной II столетия н. э. Редкостью является *стеклянная миска* (рис. 2; 10/23), которую, судя по технике изготовления и материалу, можно отнести к кельнской мастерской. Найденная в этой же могиле *баночка для мази* (т. IV/2, рис. 10/1—2) имеет свои аналогии в раннюю эпоху императоров в самых различных местах империи — Италии, Германии или в Саварии и Скарабантии. *Могилу № IV* по всей вероятности восходит к началу II столетия н. э. *Бокалы* с давленным узором (Деллен) были изготовлены в кельнской мастерской (рис. 3—4). *Могилу № V* можно датировать ранней эпохой римской империи. Выдающимся предметом инвентаря является стеклянная *островерхая амфора* (рис. 1; 9/11). Шаровидные урны известны повсюду в империи, но этот предмет не связан ни с одной из них. По

материалу и технике изготовления следует отнести его к одной из италийских мастерских, где непосредственным образцом служила еще керамика.

В нескольких могилах были найдены *детские рожки* (т. VII/2, рис. 10/6). Их форма общеизвестна по всей империи во всех четырех столетиях ее существования. Такой же общераспространенной формы были *посуды для бальзама* (рис. 11/1—25; 12/1—23), которые изготовлялись как в Италии так и в провинциях. Эти простые объекты изготовлялись, по всей вероятности, на месте. Следы такой стеклоплавильной мастерской были найдены Лайошем Надь в южной части гражданского города Аквинкума, где были обнаружены и сплавленные посуды и необработанная *стеклянная масса*.

Большим могильником гражданского города пользовались главным образом в период с последней трети I века н. э. примерно до царствования Марка Аврелия, т. е. в течение 80—90 лет. Датировки, определяемые инвентарем, соответствуют с погрешностью несколько лет времени изготовления вышелепчисленных стеклянных изделий.

Во второй части статьи обсуждается стеклянная посуда, поступившая *не из могильника едоль ручья Араньхеда*. Местонахождения большинства этих предметов нам неизвестны, итак время и место их изготовления, за отсутствием ансамблей находок, определяются сличением.

Сосуд № 1 на таблице I имеет свои аналогии в раннюю эпоху империи. Он, кажется, был изготовлен в Италии. Аналог *сосуда № 3 на таблице V* тоже относится к ранней эпохе империи и встречается в Италии. *Стакан № 1 на таблице II* вдавненной формы и *сосуд № 2 на таблице V* призматической формы с лентовидным ушком того же возраста, как и вышеупомянутые. *Чашка № 1 на таблице IV* был изготовлен в II столетии н. э. *Чашки №№ 1, 2, 4 на таблице III* хорошо известны из инвентаря могильников IV века н. э. *Стакан № 3* цилиндрической формы на *таблице I* тоже восходит к IV веку н. э. и к этому же времени относятся аналог *стаканов №№ 2 и 3 на таблице II*. *Стакан № 4 на таблице II* является известным предметом древнехристианских могил. *Стаканы* с ножкой в виде колючек, как экземпляр *№ 4 на таблице I* изготовлялись кельнскими заводами в III столетии н. э. *Миски* вдавненной формы полушария, какой является и *экземпляр № 3 на таблице III*, изготовлялись там же, но еще в II веке н. э. Эта форма однако встречается и в III веке. Буквы надписи «PROPINA» *миски*

№ 5—6 на таблице III изготовлялись из цилиндрических нитей в одной из мастерских Александрии. Миска № 3 на таблице IV, украшенная выпуклыми эллипсами, может быть причислена к сирийско-римским стеклянным изделиям. Аналоги чашки № 4 на таблице IV с колючеобразным украшением и формы в виде полушария изготовлялись кельнскими мастерскими и были распространены в различных провинциях империи. Сосуд № 3 таблицы VI представляет позднеимперские традиции стекольных мастерских западных провинций. Скланки и пузатые бутылки №№ 1, 4 на таблице VI получали широкое распространение в последних двух столетиях империи.

Фрагмент (рис. 7) изображенный на таблице является частью первого стакана с барботинским узором в собрании музея, поступившей из обломочного слоя жилого здания конца III столетия н. э. (III район, ул. Корвин Отто, дом 63.) Оконные стекла, фрагменты которых изображены на таблице (рис. 8) изготовлялись по всей вероятности в одной из местных мастерских.

Стеклянные изделия, найденные не в могильнике вдоль ручья Араньхедьи, на основе изученного материала можно отнести к двум группам: первые пять экземпляры восходят к ранней эпохе империи, остальные же двадцать два — к поздней эпохе империи.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Илл. 1. Урна из аквинкумского могильника ранней эпохи императоров
 Илл. 2. Миска из аквинкумского могильника ранней эпохи императоров
 Илл. 3—4. Стаканы из аквинкумского могильника ранней эпохи императоров
 Илл. 5—6. Ножка, т. е. стенка стакана с резным рисунком гладиатора
 Илл. 7. Стакан, украшенный с барботинским лебедем
 Илл. 8. Оконное стекло из Аквинкума
 Илл. 9. Профиль аквинкумских стекол
 Илл. 10. Профиль аквинкумских стекол
 Илл. 11. Профиль аквинкумских бальзамариев
 Илл. 12. Профиль аквинкумских бальзамариев
 Табл. I. 1—2. Стаканы из Аквинкума, I—II в. н. э.
 3. Чашка из Аквинкума, III в. н. э.
 4. Стакан из Аквинкума, III в. н. э.
 Табл. II. Стаканы из Аквинкума. 1. Из ранней эпохи империи
 2—4. Из поздней эпохи империи
 Табл. III. 1—4. Чашки из Аквинкума. Поздняя эпоха империи
 5—6. Миска с греческой надписью из Аквинкума (из дворца наместника), III—IV вв. н. э.
 Табл. IV. 1. Чашка из Аквинкума, II в. н. э.
 2. Баночка из аквинкумского могильника ранней эпохи империи
 3. Миска с пластическим узором из дворца аквинкумского наместника
 4. Чашка с колючеобразным украшением из Аквинкума, III в. н. э.
 5. Блюдо из позднеимперской могилы аквинкумского солдатского города
 Табл. V. 1. Бальзамарий призматической формы из Аквинкума, I—II вв. н. э.
 2. Сосуд призматической формы с ушками из Аквинкума, I—II вв. н. э.
 3. Сосуд призматического плеречного сечения из Аквинкума, I—II вв. н. э.
 4. Сосуд с ушком из аквинкумского могильника ранней эпохи империи
 Табл. VI. 1. Скланка из Аквинкума, III—IV вв. н. э.
 2. Скланка из Аквинкума, III—IV вв. н. э.
 3. Сосуд вдавленной формы из Аквинкума, III—IV вв. н. э.
 4. Пузатая бутылка из Аквинкума, III—IV вв. н. э.
 Табл. VII. Детские рожки из Аквинкума, I—IV вв. н. э.